

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE MEKTUP/MEKTUPLAŞMA *Letter in Classical Turkish Poetry/Correspondence*

Hülya BOZ

Doktora Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, hulya-boz1@hotmail.com, orcid: 0000-0002-6773-1292

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 06.02.2024

Kabul/Accepted: 28.04.2024

DOI: 10.51592/kulliyat.1432889

Anahtar Kelimeler

Klasik Türk şiiri, divan, mektup, iletişim.

Keywords

Classical Turkish poetry, collected poems, letter, communication.

Öz

Mektup, kişinin karşı tarafa bir şey bildirmek amacı ile yazıp genellikle bir aracı/postacı tarafından alıcısına ulaştırdığı en eski iletişim ve haberleşme araçlarından biridir. Tarihi İlk Çağ'a kadar götürülebilen mektubun zaman içerisinde kullanım şekil ve yöntemi ile içerik, üslup gibi birçok özelliği ve kullanım alanlarının değişip geliştiği görülmüştür. Çoğunlukla muhatapların birbirini bizzat tanıdığı kişiler arasında özel amaçlarla mektuplar yazılmış olsa da resmî, dinî, edebî sebeplerle de mektuplar kaleme alınmıştır. Klasik Türk edebiyatında mensur mektuplar ve çeşitli nazım şekilleriyle yazılmış manzum mektuplar mevcuttur. Kimi zaman beyitlerde mektuplardan zihindeki tasarıları aktarmaya yardımcı olacak bir imge olarak yararlanıldığı görülmüştür. Bu çalışma, edebiyatımızda bilhassa kişi ya da kurumlara yazılmış özel ya da resmî mektuplar ve bir tür olarak mektup konusundan ziyade şairlerin beyitlerinde mektup konusunu bir imge ve metafor olarak nasıl işlediklerinin tespiti üzerinedir. Bu bağlamda çalışma oluşturulurken her yüzyıldan seçilen divanlar taranarak özellikle gazeller incelenmiş, şairlerin şiirlerini oluştururken mektup kavramını nasıl ele alıp hangi yönlerden işlediklerinin tespiti hedeflenmiştir.

ABSTRACT

The letter, one of the oldest means of communication and correspondence, is a written message typically conveyed by an intermediary or postal service to inform the recipient. Its history can be traced back to antiquity, and over time, the letter has evolved in terms of its form, method, content, style, and various other characteristics and applications. Although letters have predominantly been written between individuals who are personally acquainted for private purposes, they have also been penned for official, religious, and literary reasons. In classical Turkish literature, there are both prose letters and poetic letters composed in various verse forms. At times, letters have been utilized as an image in couplets to convey the thoughts in one's mind. This study focuses not on letters as a genre or those written to individuals or institutions, whether private or official, but rather on how poets have employed the concept of the letter as an image and metaphor within their couplets. In this context, the research involved examining divans selected from each century, with a particular focus on ghazals, aiming to identify how poets have approached and developed the concept of the letter in their poetry.

Atıf/Citation: Boz, H. (2024), "Klasik Türk Şiirinde Mektup/Mektuplaşma", *Külliyyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 23(Nisan), 01-32.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Hülya BOZ, hulya-boz1@hotmail.com

GİRİŞ

Mektup; "Sözlükte 'yazmak' anlamındaki ketb kökünden türetilmiş olup 'yazılan şey' demektir." (Bozkurt 2004: 13). Arap edebiyatında *risâle*, *kitâb*, *hitâb*, *sahîfe*, *kelime*, *makâle*, *lisân* gibi bazı kelimeler mektup anlamında kullanılmıştır (Durmuş 2004: 14). Nâme kelimesi mektup anlamındaki Farsça kökenli kelimelerden biri iken kelimenin Türkçe karşılığı ise betik, bitig'dir. Mektup kişinin muhataba bir şey bildirmek, haber ya da cevap vermek gibi çeşitli amaçlarla yazarak zarfa bırakıp genellikle bir postacı tarafından alıcısına ulaştırdığı en eski iletişim ve haberleşme araçlarından biridir.

Mektubun tarihsel durumuna bakıldığında geçmişinin ilk Çağ'a kadar gidebildiği görülmektedir (Kaplan 1999: 3). "Günümüze ulaşan en eski mektuplar, milâttan önce II. binyılın başlarında Kayseri yakınlarındaki Kültepe ile (Kaniş-Kârum) Mezopotamya'daki Asur şehri arasında karşılıklı gönderilen, çivi yazısıyla kilden tabletler üzerine yazılmış ve yine kilden zarflar içine konularak metni ve zarfı mühürlenmiş mektuplardır. Kitâb-ı Mukaddes'te de birtakım mektuplardan söz edilmektedir." (Bozkurt 2004: 13). Kâğıdın bulunması, yazının gelişimi, iletişimin yaygınlaşması, dilin sanatlı kullanımının artması gibi sebeplerle mektubun kullanım amaç ve şeklinin giderek yaygınlaştığı ve geliştiği söylenebilir. Öyle ki başta sadece klasik bir iletişim vasıtası olan mektup zaman içerisinde dinî, siyasi, edebî vs. alanlarda hüviyet kazanmıştır.

Mektup dinî ve tasavvufî açıdan önem arz etmektedir. "Çeşitli âyetlere dayanılarak (meselâ bk. el-A'râf 7/62, 68, 93; el-Ahzâb 33/39; el-Cin 72/28; Abese 80/11-16) Kur'ân-ı Kerîm de Allah Teâlâ'nın kullarına gönderdiği emir ve uyarılarını içeren bir mektuplar mecmuası kabul edilebilir." (Bozkurt 2004: 13). Kur'an-i Kerim'de Hüdhdüd'ün Hz. Süleyman'a, Sebe halkına hükümdarlık yapan taht sahibi bir kadın (Belkıs) ile milletinin Allah'a iman etmek yerine güneşe secde etmeleri haberini getirmesi ve bu haberin üzerine de Hz. Süleyman'ın onlara mektup göndermesi yer almaktadır. Hz. Süleyman'ın bu mektubu Belkıs'ı ve milletini dine davet, Allah'a ve peygamberine iman mahiyetindedir (bkz: Neml, 27/22-31).

Tasavvufî Türk edebiyatında mektup için genelde kelimenin çoğulu olan mektûbât tabiri kullanılırken kaynaklarda tasavvufî mektuplara tezkire/tezâkir, risâle/resâil, mürâselât, nâme denilmiştir (Çakır 2005: 158). Tasavvufun ilk dönemlerinden itibaren sûfiler mektupları yöneticilerden bir şeyler talep etmek, ilim ehli kişilerle görüş alışverişinde bulunmak, müridlerin seyrüsülûk yolunda karşılaştıkları sorunları çözmek gibi amaçlara dayanarak irşâd ve eğitim faaliyetlerinin bir parçası olarak görüp yazmışlardır (Öngören 2004: 21). Bu mektuplar da hem manzum hem mensur olarak kalem alınabilmiştir. Yapısal olarak genellikle besmele, elkab, duâ, maksat, selâm ve duâ, tarih, imzâ bölümlerinden oluşmaktadır (Çakır 2005: 172-181). Ayrıca mektuplar devlet adamları, halifeler, müridler gibi farklı şahıslara yazılıp gönderilebildiği gibi muhteva olarak da tasavvufî konuları açıklamak, öğüt vermek, cevap vermek, dua etmek, bir şey talep etmek gibi farklı amaçlarla da yazılabilmıştır (Çakır 2005: 181-211).

"Mektubun Osmanlı diplomatiğinde bir tür yazışma evrakı olarak özel bir yeri bulunmakta olup yazılış şartları ve şekillerine münşeat mecmualarında bolca rastlanır." (Kütükoğlu 2004: 18). Mektuplar kendi özel grupları içerisinde bazı şart ve rükünlerden oluşmaktadır. Bu rükünlerin bazıları zaruri iken bazıları ise göz ardı

edilebilirdir (Kütükoğlu 2004: 18-21). Osmanlı devri mektupları için elkâb, ibtidâ, tahallüs, talep, intihâ, dua, imza bölümleri söylenebilir ancak bu bölümlerin bazıları her mektupta bulunmaz (Derdiyok 1999: 735).

Yazılmış mektuplarla ilgili özel-resmî, edebî-gayri edebî, didaktik ve klişe mektuplar, siyasî, içtimaî, hukukî, ticarî, dinî, mensur ve manzum mektuplar gibi çeşitli gruplandırmalar yapılmıştır (Durmuş 2004: 14).

"Yazmak, yazma sanatı" gibi anlamlara gelen inşâ kelimesi aynı zamanda "mektup yazma" anlamına da gelmektedir ve bu anlamda, klasik edebiyat dairesi kapsamında resmî ve özel mektuplar inşâ sanatı içerisinde değerlendirilmektedir. Özenli bir üslup kullanılarak yazılmış olan mektuplar münşeât mecmualarında derlenmiş ve bu mektupların kimlere nasıl yazılması gerektiği ile ilgili öğretici çalışmalar yapılmıştır (Okay 2004: 17). Klasik Türk edebiyatında özellikle mensur mektup incelemelerinde alıcı ile gönderici arasındaki hiyerarşik yapı da göz önünde bulundurularak mektupların belirli adap, ilke ve kaideler dikkate alınarak yazıldığı görülmüştür (Çakır 2005: 64- 68). Yapısal olarak ise mektuplar belli başlı olarak besmele, elkab, ibtida, tahallüs, talep, intiha, duâ, tarih, imza, hâşiye bölümlerinden oluşmuştur (Çakır 2005: 68-79). Klasik Türk edebiyatında mektupların çoğunlukla mensur olarak kaleme alındığı bilirse de münferit olarak manzum ya da manzum- mensur karışık mektuplar da yazılmıştır (Çakır 2005: 80). Klasik Türk edebiyatında mektuplar tür olarak ise şu şekilde kısaca belirtilebilir: Birine baş sağlığı dilemek amacıyla yazılanlara taziyetnâme, üzüntülü bir durumda olan kişiye teselli vermek maksadıyla yazılan mektuplara tesliyetnâme, güzel bir durum karşısında birini tebrik edip kutlamak maksadıyla kaleme alınan mektuplara tehniyetnâme denilir. Kişinin kendisi için bir şey talep etmek maksadıyla yazdığı mektuplara talepnâme, başkası için yardım istemek maksadıyla yazılan mektuplara şefkatnâme, görülen bir iyilik neticesinde yazılan mektuplara şükürnâme, karşılaşılan kötü bir durum karşısında yazılan mektuplara ise şikayetnâme ya da arzihâl denilir. Üst makamdaki kişilere olan sevgi, saygı gibi duyguları ifade etmek için yazılan mektuplara ubûdiyetnâme denilir. Bir kutlamaya çağırarak yazılan mektuplara davetnâme, muhataba dua etmek maksadıyla kaleme alınan mektuplara duânâme, şiddetli arzu ve sevinç gibi duyguların dile getirildiği mektuplara iştiyaknâme, bir olay ya da durumu bildirmek maksadıyla yazılanlara ilamnâme, bir kimseye ya da makama bir şey gönderileceği zaman kaleme alınan mektuplara irsalnâme denilir. Bir hastanın durumunu sormak maksadıyla yazılan mektuplara iyadetnâme denilir. Sevgi ve özlem gibi duyguların bildirildiği mektuplara muhabbetnâme, aşkın anlatıldığı mektuplara aşk mektubu, alınan mektuba cevap niteliğinde yazılmış mektuplara ise cevabnâme denilmiştir (Çakır 2005: 106- 141).

Klasik Türk edebiyatında mektubun alışlagelmiş nesir formu dışında çeşitli nazım şekillerinde manzum olarak yazılmış mektupların olduğunu da söylemek gerekmektedir. Nitekim *Ravzî Divanı*'ndaki 8 numaralı "selâm it" redifli murabba (Aydemir 2017: 95-96), *Nefî Dîvânı*'ndaki 30 numaralı kaside (Akkuş 2018: 118-121), *Şeref Hanım Divanı*'ndaki 4 numaralı mesnevi (Arslan 2018: 386) bunlara örnek olarak verilebilir.

Ârıza, nemîka, kâime, ruk'a (rıka, ruka), nâme, tezkere, mektup (mektûb), kâğıt, tahrirât, varak-pâre, sifr gibi kelimeler mektup anlamında kullanılan kelimelerdendir. Nâme kelimesi ise klasik Türk şiirinde bu anlamda en fazla kullanılan kelimelerin başında gelmektedir. Şairler mektubu farklı açılardan ele alıp şiirlerinde işlemişlerdir.

Çalışmalarda mektup konusu; mektubun tarihî gelişimi, Türk edebiyatında mektup, manzum ya da mensur mektup ve mektupların özellikleri gibi birçok farklı açıdan değerlendirilmiştir. Ayrıca bizim çalışma konumuz ile ilgili birtakım münferit çalışmalar yapılmış ya da bazı çalışmalarda bu konuya da değinildiği görülmüştür (Mektup ile ilgili çalışma örnekleri için bkz: Çakır 2005; Anbar 2018; Önge 2013; Aydın 2007). Bu çalışmanın temel amacı şairlerin beyitlerinde mektup kavramını hangi açılardan ele aldıklarını, tasavvurlarını mektupla nasıl birleştirdiklerini derli toplu olarak ortaya koymaktır. Çalışma kapsamında her yüzyıldan 100'ü aşkın divanda mektup göstergesi taranmış, tespit edilen beyitler analiz edilerek başlıklar ve alt başlıklar oluşturulup örneklendirilmiştir Çalışmada edebî tür olarak mektup ve özellikle birine yazılmış olan manzum ya da mensur mektuplar kapsam dışında tutulmuş, gazeller ve musammatlar taranmıştır. Alınan örneklerin imlasına müdahale edilmemiş gazel G., mukattaat MK., murabba MR. kısaltmasıyla gösterilmiştir.

1. GÖNDERİCİ, ALICI, POSTACI BAĞLAMINDA MEKTUP

1.1. Sevgilinin Mektubu

Sevgili klasik Türk şiirinde çoğu zaman vefasız, umursamaz, hercai, unutkan, acımasız gibi sıfatlarla nitelendirilir. Âşık sevgiliden bir haber, mektup gelmesini istese de kimi zaman sevgilinin âşığa mektup yazmadığı görülür. Ancak elbette kimi beyitlerde sevgilinin âşığa mektup yazdığı da görülmektedir. Sevgilinin mektubu çoğunlukla âşık için şifadır, derde devadır, mutluluk sebebidir.

Âşık köledir, sevgili şah. Âşığın istediği, sevgilinin o muradına erememiş köleyi lütuf mektubu ile hatırlamasıdır. Sevgili, can bahşeden mektubu ile âşığı anarsa bu, âşık için büyük bir ihsandır:

Bu 'abd-i nâ-murâdı nâme-i lutfunla yâd eyle

Gönül tıflını şâhum gonca-i zanbakla şâd eyle (Filibeli Vecdî, matla. 31)

Nâme-i cân-bahşun ile yâd idersen tîz tîz

Pâdişâhum Şâhîye gâyet büyük ihsândur (Şâhî, G. 42/5)

Sevgili bir mektup ile âşığı hatırlamaz. Sevgilinin vefasızlığı, unutkanlığı, umursamazlığı karşısında âşık sürekli sitem eder. Ondan ne bir aşk mektubu ne de bir haber geliyordur. Onu unutmuştur ve bu nedenle âşık sevgilinin mektubuna nail olamamaktadır:

Yâd itmedi 'Atâyî bizi nâme ile yâr

Gülzâra noldı gonca-ı sîr-âb gelmedi (Nev'î-zâde Atâyî, G. 254/5)

Nice mektûb-ı mahabbet nice irsâl-i peyâm

Dostlık hakkın unutmuş ne selâm ü ne kelâm (Revânî, G. 248/1)

Ferâmûş eyledin hiç olmadım bir nâmene na'il

Ne var câ'iz degil mi bir haber sormak garîbinden (Diyarbakırlı Lebîb, G. 106/2)

Sevgili çoğunlukla âşık karşısında kayıtsızdır. Âşık her an âh ve inlemeleri ile âdeta sevgiliye mektup gönderir ancak sevgili ona bir cevap mektubu yazmaz, âşık bunun sebebini bilememektedir. Âşıkları sevgiliye

mektup göndererek ondan cevap beklerler. Ancak sevgili o nurlu bakış mektubunu göndermeyip âşıkların şikâyetlerini anlamazlıktan gelir:

Cevâbnâme yazamaz bilmezem bâ'is nedir gerçi
Dem-â-dem eylerem irsâl âh u zârdan kâğız (Nigârî, G. 149/5)

Cevâb-nâme-i nûr-ı nigâhı göndermez
O rûtbe şekve-i uşşâkdan tegâfûl eder (Şeyh Gâlib, G. 102/2)

Kimi zaman âşığın talebi yerine gelir ve sevgili âşığa mektup gönderir. Sevgilinin göndereceği mektup bazen âşığa cefa vermek içindir ancak sevgiliden gelecek lütuf da cefa da âşık nazarında aynı mesabede olduğu için âşık durumu memnuniyetle karşılayacaktır.

Sevgilinin bakış okları mektuba benzetilir. Sevgili âşığa mektup uçurup "gel" demiştir. Âşık da elbette bu davete icabet etmiş, karşıdan gelen sevgilinin bakış oklarını karşılamıştır. Âşık için sevgilinin cefa oklarının kendisini hedef almasından ziyade hatırlanmak, sevgilinin davetine icabet etmek vs. ehemmiyet taşımaktadır:

Varurın karşı hadengi geliyorken gûyâ
Yâr mektûb uçurup gel didi ben çâkerine (Nev'î-zâde Atâyî, G. 211/4)

Sevgili, âşığa gönderdiği mektuba kavuşma vaadini yazmıştır. Ancak sevgili çoğunlukla verdiği sözde durmaz, vefasızdır ve mektubunda vaat ettiği bu sözleri de unutacaktır. Âşık bunu bilse de sevgili için "Gönderdiği mektubu unuttu mu?" diye sorar:

Derc itmiş idi nâmesine va'de-i vaslın
Yâr itdi mi gönderdüğü mektûbı ferâmûş (Şeyhülislâm Yahyâ, G. 157/2)

O put gibi güzel sevgili âşıklarını vefâ mektubuna yazdığında o günahkâr âşığı yazmamıştır. Âşık da "Keşke ben günahkârı da yazmış olsaydı." diye serzenişte bulunur. Sevgili bir mektupta âşığın gamlı gönlünü yazmıştır ancak yanlışlıkla yazdığını söyleyerek hâlâ pişmanlık duymaktadır. Oysaki âşık kendisini dert ve belâ mektubu olarak görür ve sevgilinin onu neden âşıklar defterinin en başına yazmadığını sorgular. Âşık zaten yeterince sıkıntı yaşamıştır. Bu sebeple kendisini sevgili nezdinde en başta yer almaya layık görür. Ancak sevgili, âşığa bir selam bile vermekten acizken yazmış olduğu aşk mektubuyla rakibi sormaktadır. Âşık, sevgiliden gelen mektuplardaki sitemleri akılda tutarak cefa mektuplarını Allah'a göstermeyi umut etmektedir:

Ol sanem yazdukda 'uşşâkın vefâ mektûbına
Ben siyeh-kârı dahi merkûm olaydum kâşkî (Mihri Hâtun, G. 191/4)

Yâr bir nâmeyle gamgîn gönlümü yazdı benüm
Sehv ile yazdum deyü dahı peşîmândur henüz (Üsküplü İshak Çelebi, G. 99/3)

Bizi bilsek niçün ser-defter-i 'uşşâk yazmazsun
Bilürsin nâme-i derd ü belâ 'unvânıyuz cânâ (Şeyhülislâm Yahyâ, G. 12/4)

Bir sâde selâmını dahı görmedi Nâfiz
Mektûb-ı mahabbetle dil-i gayrı sorarsın (Lâzikîzâde Feyzullah Nâfiz, G. 459/5)

Sitem hesabını hâtır-nişân idüp Âgâh
O cevri-nâmeleri Kird-gâra gösterirüz (Âgâh, G. 144/5)

Bazen ise sevgili âşığın perişan hâline kulak verir ve mektubu ile âşığın gönlünü şenlendirir, onu mutlu eder. Sevgilinin göndermiş olduğu bu mektup, aşk ehline bir aşk mektubudur:

Hamdü li'llâh gûş idüp hâl-i perîşânım o şûh
Nâme-i lutf ile dil-şâd itdi Sâkıb bendesin (Kâtib-zâde Sâkıb, G. 455/5)

Hüsn ilinden geldi ayagı toziyla hatt-ı yâr
Ehl-i 'aşka bir mahabbet-nâme îrâd eyledi (Edirneli Nazmî, G. 6487/3)

Âşığın sevgiliden beklediği o mektup geldiğinde âşık muradına erer, arzusuna kavuşur, mutlu ve bahtiyar olur. Sevgilinin ayrılığından sonra âşığın sanki tenden canı uzaklaşmış gibidir. Ancak ondan gelen bir mektup, bir haber âşığı tekrar kendisine getirecektir:

Ey Ziyâ'î geldi mektûb-ı nigâr itdi bizi
Kâm-yâb u kâm-bahş u kâm-rân u kâm-bîn (Mostarlı Hasan Ziyâ'î, G. 375/5)

Sen gidelden berü dūr olmuş idi tenden cân
Tâze cân buldı yine nâme vü peygâmundan (Sehâbî, G. 309/3)

Âşığın mihnet gecesinin aydınlık sabaha dönüşmesine şaşılmaz çünkü gelen, vefasız sevgilinin ay gibi olan mektubudur. Yine ulak sevgiliden âşığa bir mektup getirdiğinde âşığın gönül evi sanki bir mumla aydınlatılmış gibi apaydınlık olur. Ayrıca o yüreği yanan âşığa sevgiliden bir mektup geldiğinde âşığın onu okumak için muma ihtiyacı yoktur. Âşığın âhının alevi mum olarak ona yeterlidir:

Tân degül ger subh-ı rûşen olsa şâm-ı mihnetüm
Çünkü mektûb-ı meh-i nâ-mihrbânımdur gelen (Celilî, G. 329/4)

Şem' ile kıldı rûşen gönlüm evin sanasın
Dildârdan ki nâme irgürdi bana kâsıd (Revânî, G. 41/3)

Giceler okumaga şem' yiter şu'le-i âh
Dostdan nâme ki ben 'âşık-ı dil-sûza gele (Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi, G. 198=192/3)

Sevgiliden gelen her şeyin mutlaka bir ehemmiyeti vardır. Ondaki mektubun âşıklar tarafından el üzere tutulmasına şaşılmamalıdır, onun elbette baş üstünde yeri vardır. Eskiden kavuk ile sarık arasına çiçeklerin takıldığı bilindiğine göre beyitte mektupların da aynı muameleye tabi tutulduğu düşünülebilir. Âşık, gönlündeki sihirlerden bir halel (zarar) geleceğini düşünmese sevgilinin mektubunu yüreğine sokardı:

El üzre dutarlarsa nola nâme'i 'uşşâk
Kim gonce-i zanbak gibi baş üzre yiri var (Revânî, G. 67/4)

Halel ire dimesem dildeki sihirlerden
Yürece sokmak olur idi dost nâmesini (Hamdullah Hamdi, G. 155/3)

Sevgilinin mektubu şifadır. Âşık, sevgilinin mektubunu ayrılık yarasına bazen fitil bazen merhem eder. Kimi zaman da sevgilinin o mektubu dürülünce fitil, açılınca merhem oluyor gibi tasavvur edilir. Âşık sevgilinin mektubunu gözlerine şifa, derdine derman diye sürer:

Hemîşe nâme-i dil-dârı zahm-ı hicrâna
Gehî fitil iderin Hâletî gehî merhem (Azmizâde Hâletî, G. 491/6)

Dil-i 'âşıkda olan dâg-ı gama nâme-i yâr
Tayy olundukça fitil olur açılma merhem (Azmizâde Hâletî, G. 522/5)

Bârî mektûbla her lahzada yâd eyle beni
Süreyin gözlerüme derdüme dermân olsun (Şâhî, G. 128/4)

Âşık sevgilinin mektubunu yüzüne sürerek her daim mutlu olur. Sevgilinin adının başlık olduğu her aşk mektubu gönlü hasta âşığa ölene kadar can muskası olur:

Yüzün sür nâme-i cânâna şâd ol 'Âliyâ her dem
Seni yâd eylemiş yârün bilürsen bil bu 'unvânı (Gelibolulu Mustafa Âlî, G. 1506/5)

Her mahabbetnâme kim nâmun ana 'unvân ola
'Âşık-ı dil-hasteğe ölince hırz-ı cân ola (Üsküplü İshak Çelebi, Mk. 8/1)

Âşık bazen sevgiliden mektup talep ederken bazen de o mektup ile teselli bulamayacağını sevgilinin yüzünü ve bizzat kendisini arzuladığını dile getirir. Sevgilinin gelmesi âşığın mektubuna cevap niteliğindedir. Âşığın gönlü sevgiliye susamıştır. Sevgili âşığa yüzünü göstererek onun susuzluğunu gidermelidir. Sevgili ona mektup gönderecek olsa aksine âşığın susuzluğu katbekat artacaktır:

Mektûb u selâmınla olur mu müteselli
Dîdârına hasret-keş iken Vehbi-yi müştâk (Sünbülzâde Vehbî, G. 162/7)

Çü gül sen gülşene gel bî-hicâb ol
Bu mektûbumuza kendün cevâb ol (Mesîhî, mesnevî. 14/3)

Dîdâr ile sırâb ide gör dîdemi yohsa
Dil-teşnelüğüm kat kat ider sûret-i mektûb (Sâkıb Dede, G. 7/5)

Çok nadir olarak da sevgili âşıklarına *çok sık* mektup göndermesi ile beyitlerde ele alınır. Aşağıdaki beyitte şair, aşkın usul ve adabının âşıklarına iki günde bir mektup gönderen sevgiliden öğrenilmesini ister:

Mahabbet resm ü âyînin hat-ı dildârdan öğren

Ki iki günde bir eksük degül 'uşşâka mektûbı (Üsküplü İshak Çelebi, G. 291/2)

1.1.1. Sevgilinin Mektubu ile İlişkilendirilen Unsurlar

1.1.1.1. Koku

Hoş koku, klasik Türk şiirinde sevgilinin güzellik unsurları ya da sevgili ile ilgili diğer bazı unsurların ön plana çıkan özelliklerindedir. Klasik şiirde saba rüzgârının ele alınış yönlerinden biri hoş kokuları alıp yayması, dağıtması yönüyledir. Ayrıca saba da hoş kokuludur. "Onun kokusunun güzel olmasının nedenlerinden biri sevgilinin bulunduğu yerden geçmesidir" (Boz 2021: 16). Mektupla beraber düşünüldüğünde saba rüzgârının postacı olarak tasavvur edilmesi de akla gelecektir. Aşağıdaki beyit iki açıdan değerlendirilebilir: Birinci olarak mektubu âşiğa ulaştırılan ulak sevgilinin kuyunda dolanan saba rüzgârı olunca mektup da güzel kokmuştur. İkinci olarak da sevgiliden gelen bir şeyin kötü olamayacağı gibi mektubu da zaten hoş kokuludur ve sabâ, sevgilinin o hoş kokulu mektubunu taşır:

Ey nâme-i hoş-bûy sabâdan mı gelürsen

Ey âhû-yı dil-cûy rehâdan mı gelürsen (Nigârî, G. 521/1)

Hata, Hıta, Hutun şekillerinde de zikredilen Hoten, Doğu Türkistan'ın güneyindeki bölgenin adıdır. "Hoten bölgesinde sürüler halinde yaşayan bir tür âhu (misk âhusu, âhû-yı misk) bulunur ki yılda bir defa göbeğinde biriken donmuş pıhtı halindeki nâfeyi düşürür. Kara renkli bu nâfe, kozmetik sanayiinde de kullanılan miskin ham maddesi olup âhuların Hoten bölgesindeki lâle ve sünbülleri otladıkları için bu güzel kokuyu meydana getirdiklerine inanılır. Hoten âhularının misk ile olan bu münasebeti, klasik Türk şiirinde sevgili ve onun gerek renk (siyah) gerekse koku yönünden miski andıran zülûflerini temsil eder." (Taşağılı 1998: 253). Sevgili âşiğa saç tellerini, yüzünü ihsân edince sanki Hoten ahusunun mektubunu sunmuş gibidir:

Sanki sundun bize bir nâme-i âhû-yı Hoten

Târ-ı zülfün ile fark-ı cebînüni ihsân itdün (Dîvân-ı Mânî ve Şehr-engîz-i Bursa, G. 51/4)

1.1.1.2. Renk

1.1.1.2.1. Siyah

Beyitlerde sevgilinin güzellik öğelerinin mektup ile ilgili unsurlara renk açısından benzetildiği örnekler görülmüştür. Sevgilinin mektubu ile ilgili beyitlerde zülf, hat, kara, küffâr, günah gibi kelimeler kullanılarak siyahlık açısından ilgi kurulduğu görülmektedir. Siyahın çoğunlukla olumsuz bir algılama alanına sahip olduğu söylenebilir. Saçlar karmaşıklığı dolayısıyla genellikle mahşere benzetilirken ayva tüyleri ise siyah bir mektuba benzetilir:

Saçı ki mahşeri derdlilerün dilüm anda

Günâhkâr u hatı nâme-i siyah bana (Muhyî, nazire. 29/8)

Zülfeynün oldu mahşer-i hüsn ü cemâlde

Küffâr-ı hatt u hâlün için nâme-i siyâh (Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi, G. 173=168/2)

Aşağıdaki beyitte yine yoğun bir "siyah" kurgusu söz konusudur. Beyitte geçen "nâme-i siyâh" ibaresi akla hem mektubun gerçek manada siyah mürekkeple yazılmasını hem de mısralardaki "mahşer, günahkâr" kelimeleriyle beraber düşünüldüğünde kişinin kötü âmel defterini akla getirecektir:

Zülf-i nigâr mahşer-i dildür Mesîhiyâ

Cân-ı günâhkâra hatı nâme-i siyâh (Mesîhî, G. 205/5)

Sevgilinin yüzü mektuba teşbih edilir. "Hat" kelimesi hem yazı hem de ayva tüyleri olarak düşünülebilir. Sevgilinin saçları yüzüne (mektuba) doğru dökülmüş, ayva tüylerini (yazıları) kapatmıştır. Yani mektup, karalar içinde kalmıştır. "Kara mektup" biraz daha olumsuz bir çağrışım yapmaktadır. Bu da kötü, olumsuz, gizli vs. bir haber içeren mektubun karalara sarıldığını düşündürülebilir:

Dolaşduğı budur hattuna zülfün

Karalara sarılır kara mektûb (Sehî Bey, G. 14/2)

1.1.1.2.2. Beyaz

Beyaz, siyahın zıttı olarak çoğunlukla olumlu bir algılama alanına sahiptir. Kâfûrî, çok beyaz anlamına gelir. Aynı zamanda kâfûr, bir ağacın beyaz renkli maddesidir ve bu madde hekimlikte de kullanılmıştır. Sevgilinin beyaz mektubu kâfûrî bir merhem gibidir. Âşığın o mektubu gönlünün dertlerine derman diye almasına şaşılmaz:

Ey beyâz nâme ki bir kâfûrî merhem eyledün

Tan mı idersem dil-i pür-derdüme dermân seni (Celilî, G. 408/6)

1.2. Âşığın Mektubu

Âşık durumunu, hâlini, yaşadıklarını hatta bazen sırlarını anlatmak için sevgiliye sürekli mektup yazmıştır. Öyle ki bu mektuplar bir araya gelip tomar olmuştur:

O mürüvetsüze 'arz eyledigüm nâmelerüm

Yapışup birbirine bir nice tûmâr olmuş (Muvakkît-zâde Muhammed Pertev, G. CCLIII/4)

Sevgili ile ilgili her şeyin âşık nazarında büyük ehemmiyet taşıması gibi âşığın sevgiliye yazdığı mektup da âşık nezdinde büyük önem arz etmektedir. Âşık bütün varlığını harcamıştır, yanına kâr kalan ise sevgili için yazdığı on beş satırlık mektubudur. Bunun kendisi için nasıl büyük bir varlık oluğunu dile getirmiştir. Elbette âşığın mektubu sevgiliye ulaşınca sevgilinin âşığın adını yâd etmesi de âşık için mutluluk sebebi olacaktır:

Bütün sarf eyledüm varum fakat mevcûd yanumda

O şûha yazdığım on beş satır bir nâme kalmışdur (Muvakkît-zâde Muhammed Pertev, G. XCI/4)

Sa'âdetdür sana Nazmî ki yâra varıcak nâmen

Senün Nazmî diyü yâd eyler-ise yâr eger nâmun (Edirneli Nazmî, G. 3510/9)

Âşık sevgilinin aşkını kendi can sayfasına, gönlüne yazmıştır. Bu bir mektuptur ki âşık onu sevgiliye yazmıştır:

'Aşkını dilberün varak-ı câna yazmışam

Bir nâmedür kim ol şeh ü sultâna yazmışam (Ahmed-i Rıdvan, G. 553/1)

Âşık sevgiliye yazdığı mektupta hâlini arz edecektir:

Aldım ele bir hâme terkîm ideyim nâme

'Arz itmek için hâlîm dildâre güzel nâme (Nigârî, G. 580/1)

Benden ey nâme du'âlar eyleyüp ba'de'l-selâm

Öp elin 'arz eyle hâlüm ol güzeller şâhına (Gelibolulu Sun'î, G. 162/2)

Gel a ey kanlu yaşumla boyanan nâme yine

Hâlüm i'lâm kıl ol server-i hûbâna benim (Şâhî, G. 93/2)

Âşığın mektubu sevgiliye selam götürür, cân hediyesini takdim eder, âşığın durumunu arz eyler. Âşık, sevgiliye yazdığı aşk mektubunda yüreğinin dilim dilim olmuş yanıklarını arz edip açıklamak ister:

Benden yüri ey nâme o sultâna selâm it

Bin 'izzet ile ol şeh-i hûbâna selâm it

Cân tuhfesini iledüp ol câna selâm it

'Arz eyle benim hâlümü cânâna selâm it (Ravzî, Mr. 8/1)

Şerha şerha sînemün göynüklerini 'arz idüb

Nâme-i 'aşkunda hep şerh ü beyân itsem gerek (Edirneli Nazmî, G. 3630/4)

Sevgili güzeller şahıdır, âşık köle. Hâliyle kölenin öyle kolay kolay sevgiliye ulaşması, onunla konuşması vs. mümkün değildir. Olur da bir gün buluşurlarsa âşık hâlini, yaşadığı ayrılık acısını mektuba döküp sevgiliye arz eyleyecektir:

Ben gedâ bir gün buluşsam sen şeh-i hûbân ile

Hâlümü arz eyler idüm nâme-i hicrân ile (Emrî, G. 449/1)

Âşık, sevgiliye mektup yazarken sevgilinin ayrılığının gamıyla neler çektiğini, kendi hâlini, perişan ve zavallı gönlünün durumunu anlatır. Bu gam yükü mektubun boyunu büker, bunları yazan kalemin bile o hâl karşısında kan ağladığı tasavvur edilir. Âşığın ayrılık mektubunu her kim ki duysa âhi gökleri duman ve buğusu ile boyar:

Gam-ı hecrünle neler çekdüğümü yazdum idi

Nâmenün kaddini bükdi sanemâ bâr-ı gamun (Âhî, G. 58/4)

Ravziyâ hâl-i dil-i zârımı şerh itmeğiçün
Kanlar agladı kalem yâre yazarken nâme (Ravzî, G. 493/5)

Binüm firâk-nâmemi her kişi ki işide
Âhı boyaya gökleri dûd u buhâr-ıla (Ahmedî, G. 615/9)

Âşığın kalbinin kesikleri onun kalbinin sırlarının mektubudur, yüz parça olmuş gönlü sevgilinin aşk sırlarının taşıyıcısıdır. Yani âşığın sevgiliye yazdığı mektupta sırları vardır. Onu sevgiliye sunduğunda herkes âşığın hâlini sevgiliye arz ettiğini görecektir. Âşık ise mektubunda ifşâ ettiklerini kalemin bile duymamasını ister. Bu nedenle kimi zaman o, *iki dilli* olduğunu düşündüğü kalemlerle yazıp da her şeyi ortaya dökmek istemediği için mektuba bir şey yazamaz:

Nâme-i râz-ı derûnidur görinen şerhalar
Hâmil-i esrâr-ı 'aşk-ı yârdur sad-pâre dil (Beyânî, G. 475/2)

Nâme-i râzın Beyânî sundı 'âşık dilbere
Gördi herkes hâlin eyler hazret-i hunkâra 'arz (Beyânî, G. 396/5)

Dilden ey 'Âsım yazarsan yâre hasret-nâmeyi
Şöyle yaz kim hâme-i mu'ciz-beyânun tuymasun (Bosnalı Âsım, G. 301/5)

Yazmadugum güzelüm nâmeye hâlüm bu ki ben
Korkaram dimege râzum iki dillü kaleme (Revânî, G. 323/2)

Sevgili sultandır, âşık gedadır. Mektuplarda makam ve mevkiye uygun hareket edilmelidir. Âşık, sevgiliye yazdığı mektubun sonunda sevgiliye karşı küstahlık etmeyecek; onun yolunda canını feda ettiğini söyleyip de durumu başa kakmayacaktır. Sevgilinin önünde adının anılması gibi bir derdi de yoktur ki bu âşık için haddi aşmaktır. Bu nedenle mektubunda yazmamış, özet geçmiştir:

Hitâm-ı nâmede etmem Beyânî yâra küstâhî
Fidâ etdügümi yolında cânım imtinân etmem (Beyânî, G. 521/5)

Yâr öninde adum anılmak degül haddüm benüm
Ol sebebden nâmede yazmadum icmâl eyledüm (Celilî, G. 250/6)

Âşık kimi zaman mektup yazamaz. Sevgiliye mektup yazacak olsa kalem elinden gider, mektuptaki harfler ateş, mektup kül ve mürekkep de duman olur. Kimi zaman da âşık mektubunu kısa tutmak ister. Sevgili ile buluşmaları, karşılaşmaları nasip olursa zaten söyleyeceklerdir:

Nâme yazsam yâre destümde kalem nâ-bûd olur
Harf âteş nâme hâkister mürekkep dûd olur (Nâbî, G. 102/1)

O şûha nâmede Zihnî kelâmı mücmel tut
Müyesser olsa tamâm-ı telâkî söyleşiriz (Erzurumlu Zihnî, G. 151/5)

1.2.1. Âşğın Mektubu ile İlişkilendirilen Unsurlar

1.2.1.1. Koku

Âşğın, sevgilinin misk kokulu ayva tüylerden bahsettiği mektubunun her sayfası can dimağına hoş kokular verir:

Senün müşğîn hatun vasfıyla nâmem içre her sufha
Virür bir hoş dimâg-ı cân mu'attar idici nefha (Edirneli Nazmî, müfredât. 343)

1.2.1.2. Renk

1.2.1.2.1. Siyah

Aşağıdaki beyitte zıt unsurlar dikkat çekmektedir ve âşğın mektubu bu zıt unsurlardan olumsuz olanlara teşbih edilmiştir. Âşğın mektubu gam mektubudur ve siyah bir dikene benzetilir. Gam, olumsuzluk anlatan bir tabir iken gülmek ise mutluluğu anlatır. Hâr diken iken gonca çiçektir. Sevgilinin sinesinin özelliklerinden biri beyaz renkli olmasıdır. Dertli âşğın mektubu sevgili tarafından kabul görse ve sevgili onu koynuna koysa o mektup siyah bir diken gibi iken gülen bir gonca gibi olur. Yani âşğın mektubu sevgilinin koynuna girince olumlu bir kimliğe bürünecektir:

Koysa ger ey nâme-i gam koynına cânân seni
Bir siyeh hâr isen ide gonca-i handân seni (Celilî, G. 408/1)

1.2.1.2.2. Beyaz

Sevgilinin güzellik unsurlarından saç karalığı, karanlığı; yüz, yanak da nuru, parlaklığı, beyazlığı simgeler. Bir mektup olan âşğın gönül sayfası, sevgilinin saçlarının düşüncesiyle kararmıştır. O ancak sevgilinin yanağının parlaklığıyla beyazlaşacaktır:

Fikret-i zülfün ile safha-i dil oldı siyâh
Tâb-ı ruhsârun ide anı meger nâme sefid (Kâmî, G. 32/5)

1.2.1.2.3. Kırmızı

Beyitlerde mektubun kırmızılığı genellikle mektubun âşğın kanlı gözyaşları ile yazılmış olmasına bağlanmıştır. Âşğın gül renkli gözyaşları yanak sayfasını al ettiği için âşık sevgiliye renkli mektup gönderir:

Eşk-i gül-gûn safha-i ruhsârımı kim al ider
Yâre rengîn nâmede tahrîr-i vasf-ı hâl ider (Celilî, G. 79/1)

Mektubu kırmızı eden âşğın kanlı gözyaşlarıdır. Hile ile mektup sevgilinin yüzünü görebilsin diye kanlı yaşlarla yazılmıştır. Âşğın mektubunu kırmızı mürekkep ile yazdığı sanılmamalıdır. O, sevgilinin kırmızı dudaklarının hasretiyle âşğın gözünden akan kanlı gözyaşları ile yazılmıştır. Âşık ne vakit sevgiliye olan hasretini sarı yapraklara yazsa âşğın sarı yüzü gibi olan mektup kanlı gözyaşlarından dolayı kırmızı olur:

Mahabbet nâmesin kan yaşla al itdüğüm bu kim
O servün gül güzün şâyed göre bu âl-ile nâme (Edirneli Nazmî, G. 5433/11)

Vasf-ı hâlüm nâmede surh ile yazdum sanma kim
Gözden akan hasret-i la'lünle kanumdur benüm (Şâhî, G. 105/2)

Sarı evrâka ne dem cânâna yazsam hasretüm
Rûy-i zerdüm gibi ol nâme yaşumdan âl olur (Gelibolulu Sun'î, G. 43/4)

Nâme-i şerh-i gamum kim yâre irsâl eyledüm
Kanlu yaşumla ruh-ı zerdüm gibi âl eyledüm (Celilî, G. 250/1)

Âşık sevgiliye mektubunu âh edip ağlayarak yazdığı için kâğıt kırmızı, kalem kapkara olmuştur. Kâğıdın kırmızı olması âşığın kanlı gözyaşlarına ve kalemin kapkara olması da âh dumanının karasına bağlanır:

Âh idüp aglayu çün yazdum nigâra nâme
Kâğıd boyandı ala kabkara yandı hâme (Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi, G. 185=179/1)

1.2.1.3. Islaklık

Beyitlerde mektubun ıslak olmasının sebebi genellikle ağlayan gözlerle yazılmasına, okunmasına vs. bağlanır. Âşığın inci döken gözyaşları ile sevgiliye yazdığı mektubu ıslatmasına şaşılmaz. Beyitte ifade tevriyeli kullanılmıştır. Sevgiliye öyle kuru kuruya mektup göndermek olmaz. Bir de zaten gözyaşı dökmek çekilen acının göstergesidir ve inciye benzeyen gözyaşları sevgiliye gönderilen bir hediyedir. Bunu sevgiliye iletmek isabetli olacaktır:

Ter kılsa n'ola eşk-i güher-rîzle cânâ
'Âşık sana göndermek olur mı kurı mektûb (Azmişâde Hâletî, G. 76/2)

Âşık sevgiliden mektup bekler. Ondan mektup geldi mi âşık son derece mesut olur. Ancak klasik şiirde sevgili her zaman sultan gibiyken âşık ise gedadır. Sevgiliden gelen mektup karşısında âşık hem kendisini aciz, zavallı gibi görerek o mektubu okumaya yüzünün olmadığını düşünür hem de mektup âşığı son derece duygulandırdığı için onu eline aldıkça gözyaşları o kadar çok dökülür ki mektup artık o gözyaşları ile suya batmış olur. Âşık da sevgiliye "Hangi yüzle okuyayım bilmem." der:

Ele aldıkça çeşmüm yaş döker gark-âb ider anı
Ne yüzden okıyayın bilmezsin mektûb-ı cânânı (Gelibolulu Mustaf Âlî, G. 1506/1)

Aşağıdaki beyitte ise âşığın, sevgilinin güzelliğinin mektubunu yüzüne gözüne sürememesinin sebebi nemli, ıslak gözlerinin mektuptaki yazıları mahvedecek olmasıdır:

Hüsnünün mektûbını sürsem yüzüme gözüme
Mahv olurdu hattı işbu dîde-i nemnâkden (Mesîhî, G. 183/6)

1.2.1.4. Resimli Mektup

Beyitlerde gördüğümüz üzere mektuplara sadece yazı yazılmamış aynı zamanda resimler de çizilmiştir. Âşık sinesindeki yaraları mektubunda resmeder ve sevgili de böylece âşığın arz-ı hâlini görmüş olur:

Resm kıl nâmene sînende olan dâğları
Neylîyâ ol şeh-i hüсне ola mahzar kâgaz (Ahmed Neylî, G. 26/5)

Aşk mektubuna cevap yazanlar rakîbi sevgilinin meclisinden kovulmuş bir şekilde resmetmişlerdir:

Edenler nâme-i 'ışkun cevâbında suver-kârî

Rakîbi meclis-i cânânededen matrûh yazmışlar (Nâ'ilî-i Kadîm, G. 87/8)

1.3. Rakibin Mektubu

Âşık sevgiliden rakibe, rakipten sevgiliye doğru olan iyi yöndeki hareketleri arzulamaz. Beyitlerdeki kurgular da bu düşünceye paraleldir. Bu noktada rakip sevgiliye güvercinle mektup gönderirse o mektubun sevgiliye ulaşmaması için âşık gönlünün âh dumanını tıpkı bir bulut gibi yapar ki güvercin yolunu bulup da sevgiliye varamasın. Yine âşığın ağzından çıkıp göklere ulaşan âh dumanı da bulut olarak güvercine engel olur:

Düşmen salarsa yâra kebûterle nâmesin

Ben de duhân-ı âh-ı dilüm eylerüm sehâb (Azmizâde Hâletî, G. 60/3)

Düşmen salarsa yâra kebûterle nâmesin

Olur dehân-ı âh anı kapmaga sehâb (Azmizâde Hâletî, G. 80/3)

Rakip, sevgiliye yazmış olduğu mektubu göndermek için güvercinin kanadına bağlamıştır. Ancak güvercin sevgilinin mahallesine yaklaştıkça tüylerini dökerek, mektubu adrese ulaştırmayacaktır:

Nâmem iletür sanma rakîbâ o hümâyâ

Döker perini kûyına vardukca kebûter (Gelibolulu Sun'î, G. 59/4)

Bazen mektup bizzat bir rakip gibi tasavvur edilir. Âşık sevgiliye mektup yazıp gönderdiğinde sevgili mektubu açıp bakacaktır. Yani o, sevgilinin yüzünü âşıktan önce görecek. Bu noktada mektup âşık nazarında ikiyüzlü rakip mesabesine gelecektir. Aynı zamanda kâğıdın iki yüzünün olduğu da akla gelmelidir:

Benden evvel nâme yüzün gördüğü çün dostum

Anmaz oldum adın iki yüzlü agyârumdur ol (Kalkandelenli Mu'idî, G. 276/2)

1.4. Şairin Mektubu

Klasik şiirde şair, aslında âşık mesabesinde. Ancak şairler bazı beyitlerde şairliklerini ve şiirlerini ön plana çıkardıkları için bu beyitleri farklı bir başlık olarak ele almayı uygun gördüğümüzü belirtmek isteriz.

Şair sevgiliye mektup yazan âşığa seslenerek mektubuna önce şairin şiirini yazmasını, o şiirin mektuba güzel bir ön söz olacağını söyler:

Ey nigârına mahabbet-nâme yazup gönderen

Evveline şi'rümi yaz kim güzel ser-nâmedür (Mesîhî, G. 84/2)

Şairin şiiri sevgiliye bir aşk mektubudur ve o mektubun ünvanı da aşktır. Şair inci saçan sözlerini inşa edip bir aşk mektubu yazarak isteğini sevgiliye arz edecektir:

Ca'ferâ ol serv-i gülruhsâra bu şi'rüm benüm

Bir mahabbet-nâmedür k'olmuş anun 'unvânı 'ışk (Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi, G. 90/11)

Yâre Nazmî dür-nisâr-elfâzla inşa idüb

Bir mahabbet-nâme yazub eyle 'arz-ı iştîyâk (Edirneli Nazmî, G. 3389/7)

Şair kendisini gam mektubunda insanların en fakir dilencisi, âciz ve samimi bir kul olarak görmektedir. Klasik şiirde aşkın verdiği acziyetin, kınanmışlığın ve ondan dolayı hâkir duruma düşmenin aslında kötü değil aksine iyi ve olumlu bir algılama alanına sahip olduğu unutulmamalıdır:

Nâme-i gamda Vusûlî der-isen kimdür eger
Efkâru 'n-nâs gedâ bende-i kemter hâlis (Vusûlî, G. 87/5)

Sevgilinin ayrılığının gam mektubunu şair ciğer yakan şiiri ile açıklayacaktır. Şair sevgiliye gönlünün ateşini, o yanan gönlünü yazmak ister ancak bu ateşten gam mektubu tutuşur, kalem dayanamaz. Şairin şiiri bir dert mektubuna benzemektedir. Her kim şairin bu dert mektubunu okursa bağı yara olur, gözleri kanlı yaş ile dolar:

Gam nâmesini fûrkat-i yârun yüri Nehcî
Bu şî'r-i ciger-sûzun ile şerh ü beyân it (Nehcî, G. 134/5)

Yahyâ o şâha sûz-ı dilüm yazmak istedüm
Yandı tutuşdı nâme-i gam hâme döymedi (Şeyhülislâm Yahyâ, G. 403/5)

Her ki Ahmedî'nün ohır-ısa derd-nâmesin
Baş ola bağı gözleri kan yaş-ıla tola (Ahmedî, G. 3/7)

Şair gönlüne seslenerek eriştiği kişilere (yakınındakilere) kalem gibi dil uzatmamasını, yüzünü buruşturup kırmızılar içindeki bir mektup gibi yapmamasını söylemiştir. Benzetme ilgisi, mektubun rulo hâline getirilmiş şekliyle alakalıdır:

Dilâ gel irdüğüne dil uzatma hâme gibi
Yüzün dürüp âl içinde nâme gibi (Vizeli Ramazan Behiştî, G. 522/1)

1.5. Postacı (Ulak, Nâme-ber, Nâme-resâ, Peyk, Kâsid, Muhbir)

Âşığın gözleri yoldadır. Sevgiliden gelecek bir mektupta, mektubu getirecek postacıdır. Aslında kendisi de bilir ki sevgili ona öyle kolay kolay mektup yazmayacak, göndermeyecektir. Ancak âşık yine de umudundan vazgeçmeyecek, yollara takılıp kalacaktır.

Âşığın yazdığı mektubu götürün ulak bile bazen sevgiliye meyledip âşık için bir rakip derecesine gelir. Hâl böyle olunca âşık daha bir kederlenir. Çünkü hem mektubu ulaşmaz ya da bir cevap mektubu gelemez hem de kâsid konumundaki rakip, âşık vesilesi ile sevgiliyle buluşmuş olur:

Nâme-ber gelmez kalur meyl eyleyüp cânânuma
Kasd ider gönderdügüm kâsid dem-â-dem cânuma (Azmişâde Hâletî, G. 742/1)

Âşık o ıslak, yaşlı gözleri ile yol gözlese de postacı gelememiştir. Yollar kapanmıştır. Âşığın gözyaşı seli ile açtığı yollar bile beklediği mektubu ona ulaştıracak olan peyki getirememiştir:

Yol gözedür bu çeşm-i ter gelmedi peyk-i nâme-ber
Seyl-i sirişkümle meger râh-güzâr belürmedi (Nev'î-zâde Atâyî, G. 259/6)

Kimi zaman âşık mektup yazmıştır ancak yazdığı mektup yakıcı olduğu için kâsîd onu sevgiliye iletmez, çünkü götüreni de yakar. Böylece âşık da güç durumunu ya da niyazını dert ortağına kimin iletceğini bilemez:

Sûzişümden yâra kâsîd iltemez mektûbunu
Bilmezem kim 'arz idiser hâl-i düşvârum benüm (Celilî, G. 248/4)

Yakar mı nâme-berin yohsa yâra degmez mi
Niyâz-nâmemüz ol gam-küsâra degmez mi (Nâ'ilî-i Kadîm, G. 368/1)

Kimi zaman da âşık mektubu götürecek postacıları uçarı, güvensiz bulduğu için mektubunu kiminle sevgiliye ulaştıracağını bilemez:

Bir hevâîdür kebûter bâd ise andan beter
Nâmemi yâ Rab kimünle eylesem irsâl ana (Kalkandelenli Mu'îdî, G. 004/6)

Bazen âşık mektup yazmamasının sebebini sevgiliye gidecek bir postacısının olmamasına bağlar:
Yazardum nâme-i şevki be-vefk-i h'âhiş ey Kânî
Ve-lâkin nişleyüm yâra gider nâme-berüm yokdur (Kânî, G. 50/26)

Kûy-ı gurbetde ne bir bildik ne bir gam-h'âr var
Kim götürsün ger yazarsam yâre bilmem nâme ben (Osman Nevres, G. 208/8)

Bazen de mektupları adrese ulaştıracak çeşitli ulaklar vardır. Bu ulakların benzetilenlerini maddeler hâlinde şu şekilde izah edebiliriz:

1.5.1. Güneş ve Ay

Güneş ve ay bazı beyitlerde iki postacı gibi tasavvur edilir. Güneş ve ayın bu anlamdaki tasavvuru gökyüzündeki devridaim sebebiyle mektubun sık ya da aralıksız gelip gittiği düşüncesini akla getirecektir:

Muhbir-i âsâr-ı hikmet geh gelir gâhî gider
Kûy-ı feyzinden dü peyk-i nâme bir hurşid ü meh (Esrâr Dede, G. 230/4)

1.5.2. Rûzgâr (Bâd, Yel, Rûzgâr)

Âşık sevgiliye göndereceği mektuba gönlündeki sızıları, aşkını, bütün acı ve ızdıraplarını vs. yazacaktır. Âşık, kendi gönül ateşinin güvercinin kanadını yakacağını tasavvur ederek mektubunu sevgiliye rûzgârın ulaştırmasını ister. Rûzgâr ve ateş iki zıt unsur gibi düşünülmüştür. Mektubun yakıcılığını ancak rûzgâr söndürebilecek ve bu şekilde mektubu sevgiliye selametle ulaştırabilecektir:

Sûz-ı dil yakmasun ey bâd kebûter bâlin
Sen ilet şâha Sehâbî kulinun nâmesini (Sehâbî, G. 428/5)

Âşık saba rûzgârından ciğer kanıyla yazmış olduğu hasret mektubunu sevgiliye iletmesini ister. Sevgili âşığın mektubuna kulak vermeyecek olsa bile âşık saba rûzgârının mektubunu sevgiliye ulaştırmasını ister:

Ey sabâ gonca gibi hûn-ı cigerden yazılan
Nâme-i hasretümi ol gül-i ruhsâra ilet (Celilî, G. 50/6)

Ey peyk-i sabâ nâmemi dil-dâre irişdür
Ol nâmemi gûş eylemeyen yâre irişdür (Şâhî, G. 48/1)

Sevgilinin kavuşma haberini ulaştıracak olan mübarek mektubu da sitem dolu mektubu da sonunda rûzgâr ile âşığa erişir:

Âhir peyâm-ı vasl ile gül-berg-i ter gibi
İrdi huçeste nâmeleri rûzgâr ile (Bâkî, G. 416/3)

Geleyor peyk-i sabâ elde sitem-nâme-i yâr
Kandadur hâne-i Pertev diyü pürsân olarak (Muvakkit-zâde Muhammed Pertev, G. CCLXXXII /5)

1.5.3. Âh

Âşığın âh dumanları bazen bir güvercine teşbih edilir. Âşık da sevgiliye ayrılık mektubunu onunla ulaştırır. O, şimdiye kadar mektubunu sevgiliye güvercinle uçurmuş olsa da artık mektubu sevgilinin semtine göndermek için âşığın seher vaktinde ettiği âhi vardır:

Dûd-ı ahum bir hevâyî gök kebûterdir benim
Yâre anunla uçurdum nâme-i hicrânımı (Gelibolulu Sun'î, G. 190/3)

Min-ba'd kebûterle sana nâme uçurmam
Göndermek için kûyuna âh-ı seherim var (Osman Nevres, G. 89/5)

Âh peykinin her daim yüzü yola doğru olmasına yani gitmeye hazır durumda olmasına şaşılmaz çünkü âşığın mektuplarını o götürecektir:

Hem-vâre peyk-i âh n'ola olsa rû-be-râh
Kûy-ı nigâra nâme-resâmız budur bizim (Nedîm, G. 87/4)

Âşık, sevgiliye yazdığı mektubu âh oku ile gönderecektir. Âh'ın oka teşbih edilmesi ve aynı zamanda beyitte "heman" ibaresinin geçmesi yazılmış mektubun çabucak, vakit kaybetmeden, süratle ulaştırılması anlamını vermektedir:

Kim iltür Hâletî nâmen o şâha
Hemân it nâvek-i âhunla pertâb (Azvizâde Hâletî, G. 55/8)

Kimi zaman ise âşık âh peyki ile göndermek istese de bunu yapamaz. Eğer mektup ateşin çabukluğundan yanıp kül olmasaydı âşık onu can yakan âh postacısı ile o sevgiliye gönderirdi:

O yâra gönderürdüm peyk-i âh-ı cân-güdâzumla
Şitâb-ı âteşinininden yanup kül olmasa nâme (Beyânî, G. 667/2)

1.5.4. Güvercin (Kebûter, Hamâme)

Mektubu alıcısına ulaştırmada kullanılan en eski yöntemlerden biri posta güvercinlerinden yararlanmaktır (Bozkurt 2004: 13). Güvercin ne zaman ki sevgiliden bir haberle gelse bu haberlerin, mektupların her biri âşık için kavuşma ümididir. Âşık ise o cefa veren sevgiliye güvercinle kara bahtının mektubunu gönderir:

Her biri olur Celîlî nâme-i ümmîd-i vasl
Şol kebûter kim gele dil-dârdan peygâm ile (Celîlî, G. 366/7)

Ey kebûter yûri ser-geştelik it döne döne
Nâme-i baht-ı siyâhum o cefâ-kâra tuyur (Gelibolulu Mustafa Âlî, G. 475/5)

Âşık bazen mektubunu sevgiliye güvercinle ulaştırır ama can kuşunun gönlü kalacak diye korku yaşar.
Bazen de mektubunu cân kuşu ile sevgiliye ulaştırır:

Nâmemi yâra kebûterle iderdüm irsâl
Korkarın hâtır kalur diyü murg-ı cânun (Azmizâde Haletî, G. 400/5)

Bir muhabbet-nâme yazdum ol güzeller şâhına
Murg-ı cân ile uçurdum nâmemi dergâhına (Gelibolulu Sun'î, G. 162/1)

Kimi zaman ise o mektubunu ulaştıramaz. Âşığın sevgiliye yazmış olduğu şevk mektubu onu götürecek olan güvercinin başını döndürmüş, onu sersemletmiştir. Âşık da şimdi hâlini o dergâha kimin bildireceğini sormaktadır:

Ol âsitâna hâlümü kim 'arz ede benüm
Ser-geşte kıldı nâme-i şevkum kebûteri (Hecrî, kıta. 1/1)

Âşığın mektubunu sevgiliye ulaştıracak olan güvercin mektuptaki yoğun duygulardan dolayı yanıp kebab olur. Âşığın sözlerinin ateşi güvercinin kolu kanadı bir tarafa tüm âlemi yakar. İşte bu sebeple güvercin mektubu sevgiliye iletmez:

Sana iltince kebâb olur kebûter nâmeyi
Şevkinün Ca'fer yazarsa kıt'asın bir kâgıda (Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi, G. 174=169/5)

Sûz-ı nazmundan kebâb olur Mu'îdî korkaram
Şol kebûter kim anunla nâme irsâl eyledün (Kalkandelenli Mu'îdî, G. 248/7)

Bâl ü per n'olsun ki sözüm sûzi 'âlemi yakar
İltemez mektûbum ol yâre kebûterler meded (Kalkandelenli Mu'îdî, G. 063/4)

Âşık, kat ettiği bu aşk yolunda *sabır diyarına* ulaşmıştır. Bu noktada sevgiliye bir haber göndermesi, ondan bir haber alması mümkün değildir. Bu nedenle kendisinin sevgiliye mektubunu iletcek olan şevk kuşunun kolunu kanadını hasret mührü ile mühürleyecektir:

Per ü bâlin mühürle mürğ-ı şevkun mühr-i hasretle
Diyâr-ı sabra geldük bunda ey dil nâme-ber olmaz (Şehrî, G. 55/2)

1.5.5. Gönül

Aşağıdaki beyitte şair postacıya seslenir ve mektubunda yazılanların yanan yüreğin şerhi olduğunu, onun kıvılcımlarından sakınması gerektiğinin söyler. Gönül, kederli gam mektubunu sevgiliye ulaştıracaktır. Gönül, bir ulak gibi tasavvur edilmiştir:

Sûz-ı dil şerhidür ey kâsid şerârından sakın
Yâre dil gam-nâme-i endûhgîn irsâl ider (Celilî, G. 79/2)

Bazen de âşık gönlün bir güvercin dahi olsa bin çaba ile bile o hüma gibi yükseklerde uçan sevgiliye erişemeyeceğini düşünerek mektubunu âhının iletmesini ister:

Dil kebûter olsa dahi iremez bin cehd ile
Âhum iltün nâmemi yâr-ı hümâ-pervâzuma (Cenâbî, G. 308/3)

1.5.6. Diğer

Beyitlerde yukarıda sıraladıklarımızın dışında postacı yerinde kullanılan başka unsurlar da vardır. Bunlardan birkaçı şu şekilde verilebilir:

Âşık sevgiliye içkiyle hâlini arz etmiştir. Ağzına kadar dolu olan içki kadehi âşık nezdinde bir ulak gibidir:

Ol mehe bâdeyle etdim arz-ı hâl
Nâme-resdir sâgar-ı ser-şârimız (Haşmet, G. 110/5)

Şair henüz açılmamış goncanın gül budağına mektup yazdığını ve bülbülün de gül bahçesinde bunları yavaş yavaş ezberlemekte olduğunu tasavvur etmiştir. Beyitte bülbül bir haberci gibi düşünülmüştür ve mektup haberciye ezberletilmektedir. Bunun sebebi ise birinci mısradaki özellikle kullanılmış olan 'ser-beste' kelimesinden de anlayabileceğimiz üzere bu mektubun gizliliğidir:

Gonca-i ser-beste mektûb eyleyüp gül şâhına
Gülşen içre bülbül ezberler teressül şâh şâh (Avnî, G. 7/4)

Aşağıdaki beyitte ise postacı durumunda olan bu defa Kutsal Ruh/ Cebrail/ Melek'tir. O, şair için karşılık istemeyen ilham dostu olduğundan dolayı şair eşsiz şiirler- mektuplar yazabilmektedir:

Ne-yâft nâme-i nazmem kebûter-i felekî
Zi-ân ki Rûh-ı Kuds peyk-i râygân-ı menest (Gelibolulu Mustafa Âlî, G. 105/6)

2. DİVANLARA YANSIYAN MEKTUPLA İLGİLİ ÂDETLER

2.1. Mektuba Ünvan Yazma

Ünvan kelimesi isim, lakap gibi anlamlara geldiği gibi mektupların başına yazılan ön söz mahiyetindeki yazı ya da sözlere de denilmektedir. Sevgilinin yanak mektubuna gül öpücüğün ünvanı vurulunca elbette bülbül gibi olan âşıklar ona boyun eğecek, itaat edeceklerdir. "Ünvan" kelimesinin *isim* anlamı düşünüldüğünde mektuba ünvanın yazılmaması aslında mektubun dikkate alınmaması için bir sebep teşkil edecektir. Beyit bu açıdan değerlendirildiğinde âşıkların, sevgilinin yanak mektubunda gül öpücüğün ünvanını görünce elbette - sevgiliden gelen her şeye olduğu gibi- bu mektuba da itaat edecekleri anlaşılacaktır:

Ederler 'âşık-ı bülbül-sıfatlar ser-fürû' elbet

Urulmuş nâme-i ruhsârına 'ünvân-ı gül-bûse (Esrâr Dede, G. 219/15)

Âşık, sevgilinin yazacağı mektuba kendi şerefli ismini ünvan olarak eklemesini ister. Böylece mektup âşığın eline geçince âşık mührü açıp sevgilinin ünvanını öpecektir:

Nâmeye nâm-ı şerîfin yâr 'unvân eylesün

Açıcak mührin Celîlî yüz sürüp 'unvânın öp (Celîlî, G. 40/7)

2.2. Mürekkebin Üzerine Toprak/Kum/Rîg Dökmek

"Eskiden mürekkepleri kurutmak için yazı üzerine boyanmış ince kum dökmek âdeti. Fermanlara, berâtlara altın zerrelere dökülürdü. Bu kuma rîg derlerdi." (Onay 2019: 345). Yazı üzerine dökülen bu kum yazıların kurummasını sağlar, dağılıp yayılmasını önlerdi. Islak yazıların üzerine ince kumların serpiştirilmesi âdettendir:

Ko süreyin yüzümi nâme-i hat-ı ruhuna

Çü 'âdet oldı ki korlar hatt-ı ter üzre türâb (Muhyî, ihtirâ'. 88/7)

Sevgiliye kavuşmayı arzulayan âşık, kendi parçalarını gam çölünün kumlarına dönüştürerek sevgiliye giden ayrılık mektubuna dökülmeyi arzulamaktadır:

Eczâmuzı hep rîk-i beyâbân-ı gam etsek

Cânâna giden nâme-i hicrâna dökülsek (Nâ'ilî-i Kadîm, G. 226/6)

2.3. Mektubu Dürmek

Âşık sevgiliye mutluluk mektubunu arz etmiştir. Rakibin ömür defterini sonunda o mektup dürecektir. Bu beyitte eskiden mektupların dürülerek gönderilmesi âdetine gönderme yapılmıştır:

Çün ki 'arz itdün Münîrî nâme-i ikbâlünü

Defter-i 'ömr-i rakîbi âhir-i kâr ol dürer (Münîrî, Türkçe gazeller. 122/5)

Aşağıdaki beyitte şair kendi durumu ile mektup arasında benzerlikler kurmuştur. Zamanın eli âşığın belini mektubun dürülmesi gibi bükümüştür. Sevgilinin ayrılığında âşığın gözleri tıpkı mektup yazarken mürekkep döken kalem gibi yaş dökse buna şaşılır mı?

Devr eli bükdi belüm dürdi beni nâme gibi

Yaş dökerse n'ola hecründe gözüm hâme gibi (Üsküplü İshak Çelebi, G. 342/1)

2.4. İp bağlama

Beyitlerde mektupla ilgili en fazla kullanılan âdetlerden biri, mektubun iple sarılıp bağlanmasıdır. Sevgilinin mektubunu görünce âşığın can ipliği ona sarılmak ister. Âşığın güçsüz canı sevgilinin ayva tüyleri ile saçlarına dolanmıştır. Burada âşığın zayıf canı ipliğe teşbih edilirken sevgilinin ayva tüyleri ve saçları ise mektuba benzetilmiştir:

Bilmem ki nâmesinde o yârün ne vardur

Cân riştesi görünce sarılmak diler ana (Azmizâde Hâletî, G. 34/2)

Hattunla zülfüne tolaşur cân-ı nâ-tüvân

'Âdet budur ki sarıla mektûba rîsmân (Emrî, G. 352/1)

Âşık sevgiliye gözyaşlarıyla mektup yazmakta, inci gibi olan gözyaşlarını mektup ile ona sunmaktadır. Âşığın cân ipliği ise o inci yağıdıran mektuba sarılmıştır:

'Arz itdüm ana nâme ile lü'lû-yı eşküm

Cân riştesi mektûb-ı dürer-bâre sarıldı (Bâkî, G. 535/2)

"İplik" anlamına gelen "rişte" kelimesinin bazı beyitlerde "parmağa ip bağlamak" şeklinde kullanıldığı da görülmektedir. Parmağa ip bağlamaktaki gaye, ipliğin bir şeyi hatırlamaya ya da unutmamaya yardımcı olmasıdır. Aşağıdaki beyitte geçen "nâmenün barmağı" ibaresi "mektubun parmağı" demektir. Bu da mektupların dürülüp parmak şekline getirilmesini akla getirir. Dürülen mektuba ardından ip bağlanacaktır. Bu ip de âşığın cân ipliğidir. Gönül, mektubun parmağına âşığın cân ipliğini bağlayacaktır ki mektup sevgilinin elini öpünce, ona ulaşınca sevgili de âşığı hatırlasın:

Nâmenün barmağına rişte-i cân bağladı dil

Ki varup benden elin öpe o şâh-ı keremün (Âhî, G. 58/2)

2.5. Mühürleme

Mühür, sert malzeme üzerine kişi ya da kuruluşlara ait yazı ya da simgelerin ters olarak kazınmış bulunduğu damgalara denilmiştir. Bu âletin kullanımı imza yerine geçmiştir (Taş ve Bozkurt 2020: 527). "Mektubun mühürlenmesi işi mektubun ilk ortaya çıktığı günden beri devam eden bir gelenektir." (Bozkurt 2004: 13).

"Mühür (hâtem), genelde yazıların altına basılıp sözü bitirdiği ve son sözün söylendiği belgeleri geçerli hale getirerek bahis konusu olayı sonuçlandırdığı için hatm fiil kökü 'bir şeyi sona erdirmek' anlamında da kullanılmış ve özellikle Hz. Peygamber'e 'hâtemü'l-enbiyâ' (hâtemü'n-nebiyyîn) denilmiştir." (Taş ve Bozkurt 2020: 527).

"Resûl-i Ekrem Kistrâ, Kayser ve Necaşî gibi yabancı devlet başkanlarına mektup yazmak istediğinde kendisine onların mühürsüz mektupları okumadıkları hatırlatılmış, o da yuvarlak siyah akik taşlı gümüş bir mühür (yüzük) edinmiştir (Buhârî, "Libâs", 52; Müslim, "Libâs", 56, 58)." (Taş ve Bozkurt 2020: 527).

Eski Ahid'de mühürlü ve mühürsüz mektuplardan bahsedilmiş, mühürlü mektuplar daha önemli ve değerli görülmüştür. Mektubun mühürlenmesi karşındaki kişiye saygı göstermek, mühürlenmemesi ise muhatapı hafife almak olarak yorumlanmıştır (Taş ve Bozkurt 2020: 527).

"Türk devletlerinde resmî hüküm ve yazılara kırmızı mürekkepli mühür vurulur ve buna 'al tamga' denilirdi. Bugün de resmî koruma, kapatma ve iptallerde kullanılan mühür mumu kırmızıdır." (Taş ve Bozkurt 2020: 528).

Beyitlerde mektubun mühürlenmesinin çeşitli açılardan ele alındığı görülmüştür. Mektupların mühürlenmesindeki gayelerden biri mektubun sadece muhatap tarafından okunmasıdır. Böylece sırlı, gizli olan mektuplara özellikle mühür basılır:

Hâl-i ruhsâriyle dâg-ı ışıķı levh-i câna bas

Anberîn mûm ile mührü nâme-i kitmâna bas (Haşmet, G. 125/1)

Mektupta mühür olmazsa mektuba itibar edilmeyecek, güvenilmeyecektir:

Hatt-ı şemşîrûn görüp sînemde yakdum dâg kim

Nâmede mühr olmasa olmaz inende mu'temed (Kalkandelenli Mu'îdî, G. 060/4)

Aşağıdaki beyitte âşîğın şikâyet eden ağzını ancak sevgilinin kırmızı dudaklarından alınacak bir busenin kapatabileceği söylenmiştir. Bu durum ile mektupların kırmızı mum ile mühürlenmesi arasında teşbih ilgisi kurulmuştur:

Bûse-i lali tutar ancak dehân-ı şekveyi

Mûm-ı surh ile mühürlenmekdedir mektûblar (Haşmet, G. 48/2)

Mektubu mühürlemek için üzerine damlatılmış mum, yaraya teşbih edilmiştir:

Güvâh-ı pursiş-i ahvâl-i dildir mûm zannetme

Zuhûr-ı nâmede yer yer urulmuş dâğdır gûyâ (Erzurumlu Zihnî, G. 3/3)

Sevgiliye giden, mektuptaki mühür değil ardında kalan âşîğın kıskançlıkla bakan gözleridir. Beyitte şair mühür ile gözler arasında bir teşbih ilgisi kurmuştur. Burada gözlerin yuvarlak olması ile mührü andırması akla gelebilmektedir:

Cânâne giden nâmedeki mühr degüldür

Ardınca kalur reşk ile çeşm-i nigerânım (Bâkî, G. 319/4)

2.6. Tuğra Çekmek

Tuğra, Osmanlı İmparatorluğunda padişahların belgelere imza yerine kullandıkları sembolleşmiş işaretlere denilmektedir (TDK 2009: 2006). Elinde cana can katan kadehi olmayanlar hükümsüz bir mektuba benzetilmiştir ki onlarda tuğra yoktur. Mektubun tuğrası kadehe benzetilmiştir. Nasıl ki âşık elindeki kadehle bütünleşmiş, ehemmiyet kazanmış ise mektubun ehemmiyeti de üzerindeki tuğradan gelmektedir. Tuğrasız olması ise onu hükümsüz kılacaktır:

Her kimün dâyim elinde câm-ı cân-efzâsı yok

Hükmi geçmez nâmeğe benzer k'anun tuğrâsı yok (Revânî, G. 184/1)

2.7. Bedûh

Bedûh; "Mektup zarfları üzerine yazılan veya mühürle basılan kelime. Bir tılsım kelimesidir. Üç sıralı sihirli bir karenin unsurlarını meydana getirir." (Meydan Larousse 3. Cilt: 60). "Yakın zamanlara kadar mektup zarflarının üzerine Bedûh işareti veya harflerinin ebced hesâbıyla mukâbili olan (2, 4, 6, 8) rakamları yazılırsa veya bu ismi hâvî bir mühür basılırsa mektûbun postada zâyi olmayacağına inanılırdı. Gûyâ 'Bedûh' Allah'ın mübarek adlarından biri yahut mektupları mahalle götürmek vazifesiyle mükellef bir melek ismi imiş." (Onay 2019: 88).

Mektuba bu tılsımlı olduğuna inanılan kelimenin yazılması ya da mührünün basılması vesilesi ile mektubun adrese emniyetle ulaşacağına inanılmıştır. Aşağıdaki beyitte âşık, sevgiliye kavuşmayı talep ettiğinden dolayı sevgiliye verilecek olan mektubun üzerine yazılan Bedûh olmayı arzulamaktadır:

Zenâna hâs olan ser-nâmede 'ıffetlu olmakdan

Yazılsam 'arz-ı hâl-i dilberân üzre bedûh olsam (Bursalı İffet, G. 84/5)

3. MEKTUPLA İLİŞKİLENDİRİLEN UNSURLAR

Bazı beyitlerde âşığa, bazı beyitlerde sevgiliye ait unsurların mektup ile ilgili teşbihlerde kullanıldığı görülmektedir. Kimi zaman ise mektup ile ilgili münferit teşbih ilgileri kurulmuştur.

Âşığın kemiklerinin her biri, sevgilinin köpeğine şevkle toprak olduğunu arz etmek için yazılmış mühürlü, gizli, kapalı bir mektuba benzemektedir. Yine âşığın her kemiği, sevgiliye göndereceği mektup; kanlı gözyaşları, mürekkep ve sinesindeki âh da kalemdir:

Yâr itine şevk ile hâk olduğum 'arz itmege

Üstüh'ânum her biri bir nâme-i ser-bestedür (Sehî Bey, G. 60/4)

Yâra irsâl etmege her üstüh'ânum nâmedür

Eşk-i hûnînüm midâd u âh-ı sinem hâmedür (Beyânî, G. 242/1)

Aşağıdaki beyitlerde âşığın yüzü ve yanağının mektup sayfasına, kirpiklerinin kaleme, gözyaşlarının ve gönlünden sızan kanların da mürekkebe benzetildiği görülecektir. Âşık, kirpik kalemi ve kanlı gözyaşları ile yüz sayfasına her daim sevgili için mektup yazmaktadır:

Hâme olub her müjem bu sufha-ı ruhsâruma

Kan yaş-ıla yazduğı her demde firkat-nâmedür (Edirneli Nazmî, G. 1885/3)

Kâtib-i eşküm düzüp kirpüklerümden hâmeler

Safha-i ruhsârum üzre yazdı firkat-nâmeler (Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi, G. 52/1)

Bilmezem memleket-i dilde ne hâl oldı yine

Ki müjem nâme yazar hûn-ı dil ile saneme (Münirî, Türkçe Gazeller. 256/4)

"Dâg" ve "şerha" kelimelerinin ikisi de "yara" anlamına gelmektedir. Ancak "dâg" kızgın demirle yapılmış damga, iz şeklindeki yara iken (Meydan Larousse 4. Cilt: 541) "şerhâ" ise parça, dilim dilim çizgi şeklindeki yaradır (Meydan Larousse 18. Cilt: 510). Aşağıdaki beyitte âşığın yaraları ile mektup arasında teşbih ilgisi kurulmuştur. Dâg divite teşbih edilirken şerha ise kaleme benzetilmiştir:

Yazmaga sana derdümi nâme

Dâg u şerham devât ile hâme (Gelibolulu Mustafa Âlî, G. 1293/1)

Âşık kendisinin kara yazılı (kötü talihli) hâli ile yufka yürekliliğini mektuba teşbih ederek kalemlerin durmayıp, sürekli onun bu hâline yaşlar döküp ağladığını dile getirir. Âşığın kara yazılı olmasının mektup ile ortak paydası, mektuptaki yazıların siyah mürekkep ile yazılmış olması; yufka yürekliliği, mektup kâğıdının inceliği ve mektuba da samimi duyguların yazılması; onun bu durumuna kalemin durmayıp sürekli ağlaması ise mektuba yazılacakların bitmemesi, kalemin sürekli mektuba bir şeyler yazması ile alakalı olmalıdır:

Nâme gibi ben kara yazulı bağı yufkaya

Durmayup yaşlar döküp hâlûme ağlar hâmeler (Âhî, G. 23/3)

Sevgilinin güzelliği ya da güzellik unsurları bazen mektuba teşbih edilir. Âşık, sevgilinin yaklaşmasını ve böylece o güzellik mektubunu okumak ister. Bu, iki manada kullanılmıştır. Âşık hem sevgiliyi yakından görmeyi arzulamaktadır hem de o küçücük yazılmış (gubârî yazısı) mektubu okuyamadığı için yakından okumak istemektedir:

Görelüm nâme-i hüsnün berü gel yanumuza

Ki irakdan göremez hatt-ı gubârî gözümüz (Revânî, G. 150/3)

Sevgilinin ayva tüyleri, kâkülleri mektuba teşbih edilir:

Mûsevî mu'cize dirler hatınun nâmesine

Var-ısa sihr okınubdur o hatun hâmesine (Edirneli Nazmî, G. 5920/1)

Görünür kâkül-i sevdâ gözüme nâme gibi

Tefsîr eyler dil-i sevdâ-zede 'allâme gibi (Nigârî, G. 644/1)

Sevgilinin ayva tüyleri bir aşk mektubuna benzetilirken kaşları o mektubun yazı başlığı ve ön sözü gibidir:

'Âşıka hattun mahabbet-nâmedür

Kaşların 'unvân ile ser-nâmedür (Gelibolulu Sürûrî, G. 128/1)

"Hat" kelimesi hem yazı, çizgi, satır hem de ayva tüyü anlamına gelmektedir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin dudak sayfasındaki çizgiler, ayva tüyleri âşiğa sanki ruhlar âleminden gelmiş bir aşk mektubu gibidir. Beyitte dudak mektuba, ayva tüyleri de mektuptaki yazılara benzetilmiştir:

Safha-i la'lündeki hattun mahabbet-nâmedür

'Âlem-i ervâhdan geldi bana mektûb olup (Vizeli Ramazan Behiştî, G. 44/4)

Ay gibi olan sevgilinin yanakları, yine kendi yanağında bulunan ayva tüyleri ile âşiğa ayrılık mektubu yazmış gibi tasavvur edilir. Âşığın bunu görüp de gamlanması olağan bir durumdur:

Nice gam-nâk olmayam Emrî o mâhun 'ârızı

Kendü hattı ile yazmış nâme-i hicrân bana (Emrî, G. 16/5)

Revânî Divanı 60. gazelde sevgili ile ilgili yoğun teşbih ilgilerinin kurulduğu görülmüştür. Gazelin 1. beytinde sevgilinin mektubu, vefâ bostanına benzetilirken mektuptaki noktalar bostandaki menekşelere ve yazılar da reyhana (Reyhânî, aynı zamanda bir yazı türüdür.) benzetilmiştir. 2. beyitte mektup, gümüş bedenli gül yüzlü sevgiliye benzetilirken sevgilinin benleri mektuptaki noktalara ve misk saçan saçları yazıya teşbih edilmiştir. 3. beyitte sevgiliden âşiğa ulaşmış mektup, ayrılık kılıcına ve mektubun içindeki elif harflerinin her biri ise okun ucundaki demire benzetilmiştir. 4. beyitte "hat" kelimesi hem yazı hem de ayva tüyü anlamalarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Şair sevgiliden gelen ak mektubu gördüğünde onu önce kavuşma günü olarak algılar ancak sonra sevgilinin ayva tüylerini (Ki bu tüyler geceyi, karalığı simgeler.) görünce ya da mektubu açip içindeki yazıları okuyunca aslında bunun bir vuslat günü değil ayrılık gecesi olduğunu anlar. Gazelin son

beytinde ise sevgilinin mektubunun cân ile gönle hayran olan ve âşığın aklını başından alan bir şeye benzetildiği söylenebilir:

Nâmen ey gül yüzlü bildüm kim vefâ bostânıdur
Noktalar anda benefşe hat anun reyhânıdur

Nâme bir sîmîn-beden gül yüzlü dil-berdür k'anun
Benleri olmuş nukat hat zülf-i müşg-efşânıdur

Ol kemân ebrûdan iren bana sanman nâmedür
Tîr-ı fûrkatdür k'îçinde her elif peykânıdur

Nâmenün görüp beyâzın rûz-ı vuslatdur didüm
Hattına kıldum nazar bildüm şeb-i hicrânıdur

Ben nice yazam du'â-nâme Revânî dil-bere
Nâmesi 'aklumı aldı cân ü dil hayrânıdur

Bazı beyitlerde mektup kılıca benzetilmektedir. Burada öncelikle sevgilinin kılıç gibi bakışları akla gelmelidir. O bakışlarda âşığın durumunu soran işaretler gizlidir. İkinci mısradan geçen "emvâc" kelimesi "dalgalar" demektir. Bu da akla suyu getirir. Mektuptaki yazıların satırları su dalgaları gibi görülmüştür. Buradaki "su" da kılıcın su ile keskinleştirilmesini düşündürmektedir:

Hîç kesmezdi kulundan nâme-i şemşîrini
Satr-ı emvâcında hep hâlim suâl eylerdi yâr (Şeyh Gâlib, G. 86/2)

Bazen de ok ile mektup arasında bir teşbih ilgisi kurulur. Sevgiliden âşığa gelen cefa okları veya sevgilinin ok gibi bakışları âşık için bir ümit mektubu gibidir:

Bana senden nâme-i ümmîddür tîr-i cefâ
'Âşık u ma'sûka ser-rişte yiter bu irtibât (Celilî, G. 176/7)

Mektup, belagat gül bahçesinin goncasına teşbih edilmiştir:

Diyemem ben bu nâmedür hâşâ
Gonce-i gülşen-i belâgatdür (Kâmî, G. 40/4)

Aşağıdaki beyitte gökyüzü çini divite, âhın dumanı kaleme ve gönül de bir kâğıt sayfasına teşbih edilmiştir. Âşığın bu gönül sayfasının üstüne yazdıkları ise mihnet mektubudur:

Âsumân çînî devâtum dûd-ı âhum hâmedür
Yazdugum dil safhası üstüne mihnet-nâmedür (Emrî, G. 122/1)

Akıl mürekkebe, kirpikler kaleme teşbih edilir. Âşığın bu şekilde yazmış olduğu mektup bile sevgilinin saçlarının fitnesine çare olmamıştır:

Ey fitnesine zülfün assı itmedi bu nâme

'Aklum mürekkebe oldu müjgânım oldu hâme (Ahmed-i Rıdvan, G. 695/1)

4. MEKTUP KONULU GAZEL ÖRNEKLERİ

Divanlar incelendiğinde bazı şiiirlerde rediflerin mektup ya da eş anlamlı kelimeleri ile oluştuğunu ya da bazı şiiirlerde de tasavvurların hemen her beyitte mektup üzerine kurulduğu görülmüştür. Bu bağlamda vereceğimiz örnekler şöyledir:

Ahmed Nâmî Divanı 370 numaralı gazel:

Ne safâdur bu dilâ lutf ide dilber **nâme**

Ola mazmûn-ı vefâ ile mukarrer **nâme**

Ne şerefdür bu ki pîş-i nazar-ı müştâka

Ser-be-müher irişe ma'nâ-yı senâ-ver **nâme**

Ne safâdur bu ki yâ hâme-i müşkîn-i habîb

Göndere nekhet-i ünsiyle mu'attar **nâme**

Ne sürûr u ne şerefdür iricek harf-be-harf

Dil-nevâzâne edâ ola ser-â-ser **nâme**

Hırz-ı cân hatt-ı emân-ı dil-i Nâmîdür bu

Nakş-ı hâtem gibi olsa n'ola ezber **nâme**

Celîlî Divanı 72 numaralı gazel:

Yâr yazsa bana **nâme** diyü rengîn **kâgıd**

Sanki efsûndan olur gönca-i nesrîn **kâgıd**

Yâr tûmâr-ı vefâ göndere ger **nâme** diyü

Ola ben hastaya şem'-i ser-i bâlîn **kâgıd**

Güyyâ pâre-i kâfûrdur ol **nâme** degül

K'itdi sûz-ı dil-i mahrûremi teskîn **kâgıd**

Kan tolukdı gözüm ol **nâme** sevâdın göricek

İrdi çün nâfe-i Çîn gibi o müşgîn **kâgıd**

'Ayşımı zehr-i gam-ı dehr ki telh itmiş idi

Kurs-ı şekker gibi kıldı anı şîrîn **kâgıd**

Eşk bir kâsid elinde ten-i lâgar **nâme**
Noktadur dâg-ı derûn bulmaga tezyîn **kâgıd**

Nâmede yazmadum ol seng-i dilün cevrlerin
Bâr-ı derdüm gibi tâ olmaya sengîn **kâgıd**

Nâmeni görse Celîlî gözine yaş tolukur
San şihâb idi k'olur hem-dem-i pervîn **kâgıd**

Vasf-ı hüsnünde çün üslûb-ı hasendür gazelüm
Âferîn itdi kalem ana vü tahsîn **kâgıd**

Nehcî Divanı 247 numaralı gazel:

Dil olsa yazmaga şerh-i gamunı **nâme** gerek
Götürmege de anı nâzdan hamâme gerek

Çü hasta-yı gama sıhhat tabîb-i cânından
Ağız cevâbı yeter ey sabâ ne **nâme** gerek

Olaydı turra-yı hoş-bûyı dilberün elde
Gerekse nâfe-yi Çîn olmasun şemâme gerek

Hatı temîme-yi 'aynû'l-kemâldür hüsne
Kemâl-i hüsnine hakkâ temîme-nâme gerek

Bu kilik-i nâya dem-i âteş eyledün Nehcî
Bu âteşin-deme hem böyle nây-hâme gerek

SONUÇ

Beyitler incelendiğinde sevgilinin vefasızlık, unutkanlık, umursamazlık gibi özelliklerinden dolayı bazen âşığa mektup yazmadığı görülmüştür. Kimi zaman ise onun yazdığı mektup âşığa cefa vermek içindir, bazen de sevgilinin mektubu âşığı son derece mutlu eden bir unsurdur. Âşık, sevgiliden gelen her şeye ehemmiyet verdiği için ondan gelecek bir haber büyük bir lütûf, ihsan, dermandır. Beyitlerde sevgilinin mektubu hoş kokulu olması ile dikkati çekmiştir. Yine sevgilinin güzellik unsurları ve mektubun niteliksel kurgulamalarına bakıldığında renk olarak siyah ve beyaz anlam alanlarıyla ele alındığı görülmüştür.

Âşığın beyitlerde sevgiliye kendi durumunu anlatmak için mektup yazdığı görülür. Mektup yazmadığı durumlarda ise sırlarının ifşa olma korkusu ya da hislerinin yoğunluğundan kaynaklı olarak yazamaması, göndermemesi durumu göze çarpmaktadır. Âşık mektubunda sevgiliden bahsettiği için mektubu hoş

kokuludur. Mektubunun rengi siyah olsa dahi sevgilinin nurlu güzellik unsurları onu beyazlaştıracaktır. Kimi zaman âşğın mektubunun rengi kırmızı olarak kurgulanmıştır. Bunun sebebi ise çoğunlukla mektubun âşğın kanlı gözyaşları ile yazılmasıdır. Bazen mektup ıslak olarak tasavvur edilir. Bunun sebebi ise yaşlı gözlerle yazılması, okunmasıdır. Beyitlerden dikkat çeken bir diğér unsur mektuba sadece yazının yazılmamış olması, aynı zamanda bazen de resimlerin çizilmiş olmasıdır.

Âşğın sevgiliye mektup yazması gibi rakip de yazar. Ancak âşık ya da peyk o mektubu sevgiliye ulaştırmamak için çaba gösterirler.

Beyitlerde güneş, ay, rüzgâr, âh, güvercin, gönül gibi unsurların postacıya teşbih edilerek ele alındığı örnekler dikkat çekmiştir.

Mektup, geçmişi ilk Çağlara kadar gidebilen bir haberleşme aracı olması hasebiyle eskiden gelen âdetler kapsamında da değinilebilecek bir konudur. Beyitlerde mektup ile ilgili mektubun dürülmesi, mektuba ip bağlanması, mektuptaki yazıların kuruması için üzerine kum dökülmesi gibi bazı âdetleri şairlerin nasıl ele aldığı örneklerle izah edilmiştir.

Şairlerin kimi zaman sevgili kimi zaman âşık kimi zaman da daha farklı unsurlar üzerinden mektup ile ilgili teşbih ilgileri kurduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Akdoğan, Yaşar. "Ahmedî Dîvân". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10591,ahmedidivaniyasarakdoganpdf.pdf?0> (erişim tarihi: 03.06.2023).

Akkuş, Metin. "Nefi Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57741,nefi-divanipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 03.06.2023].

Akpınar, Şerife. "Âgâh Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55914,agah-divanipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 03.06.2023].

Aksoyak, İ. Hakkı. "Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 03.06.2023).

Aksoyak, İ. Hakkı. ve Arslan, Mehmet. "Haşmet Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57256,hasmet-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 26.04.2023).

Anbar, Elif Nur (2018). "Selâmdan Kelâma: Divan Edebiyatı Geleneği Çerçevesinde "Nâme" Üzerine Bir Değerlendirme". *Divanlar Arasında Bir Ömür Prof. Dr. Ahmet Mermer Armağanı*. ed. Neslihan Koç Keskin ve Muvaffak Eflatun. Ankara. Akçağ Yay. 37-52.

Arı, Ahmet. "Sâkib Dede Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59860,sakib-dede-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 10.06.2023).

Arslan, Mehmet. "Bursalı İffet Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59882,bursali-iffet-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 10.06.2023).

Arslan, Mehmet. "Mihri Hâtun Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58679,mihri-hatun-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 02.06.2023).

- Arslan, Mehmet. "Şeref Hanım Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59880,seref-hanim-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 13.06.2023).
- Arslan, Mustafa. "Muhyî Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/78626,muhyi-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 13.06.2023).
- Aslan, Üzeyir. "Nehcî Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55752,nehci-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 13.04.2023).
- Avşar, Ziya. "Revânî Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56143,revani-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 21.05.2023).
- Aydemir, Yaşar. "Ramazan Behiştî Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56445,ramazan-behisti-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 18.04.2023).
- Aydemir, Yaşar. "Ravzî Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56190,ravzi-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 25.04.2023).
- Aydın, Elif. (2007). *Divanlardaki Manzum Mektuplar*. Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Başpınar, Fatih. "Beyânî Dîvân". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10598,beyani-apdf.pdf?0> (erişim tarihi: 25.04.2023).
- Bayak, Cemal. "Sehâbî Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55746,sehabi-divanipdf.pdf?08> (erişim tarihi: 13.05.2023).
- Bektaş, Ekrem. "Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55973,pertev-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi:16.04.2023).
- Bilgin, Azmi. "Nigârî Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55757,nigari-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 08.05.2023).
- Bilkan, Ali Fuat (1993). *Nâbî'nin Türkçe Dîvânı (Karşılaştırmalı Metin)*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Boz, Hülya. (2021). *15-16. Yüzyıl Divanlarında Işık İmgesi*. Yüksek Lisans Tezi. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Bozkurt, Nebi (2004). "Mektup". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29. Ankara: TDV Yayınları. 13-14.
- Çakır, Ömer. (2005). *Türk Edebiyatında Mektup*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Çeltik, Halil. "Ahmed-i Rıdvan Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55738,ahmed-i-ridvan-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 23.06.2023).
- Demir, Hiclal. "Lâzîkîzâde Feyzullah Nâfiz ve Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/54126,53959lazikizade-feyzullah-nafizdivanpdf.pdf?0> (erişim tarihi: 05.07.2023).
- Demirel, Şener. "Dîvân ve Şehr-engîz-i Bursa". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55755,divan-ve-sehr-engiz-i-bursapdf.pdf?0> (erişim tarihi: 08.04.2023).
- Demirel, Şener. "Şehrî Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56340,sehri-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 08.04.2023).
- Derdiyok, İbrahim Ç. (1999). *Osmanlı Devrinde Mektup Yazma Geleneği*. Osmanlı (731-740), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

- Doğan, Muhammed Nur. "Avnî (Fatih) Dîvânı".
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10595,avnfatihdivanimuhammednurdoganpdf.pdf?0> (erişim tarihi: 15.06.2023).
- Durmuş, İsmail (2004). "Mektup". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29. Ankara: TDV Yayınları. 14-16.
- Erişen Yazıcı, Gülgün. "Kâmî Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55977,kami-divani-pdf.pdf?0> (erişim tarihi: 01.04.2023).
- Ersoy, Ersen. "Münirî Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56095,muniri-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 18.04.2023).
- Erünsal, İsmail. E. "Tâcî-Zâde Ca'fer Çelebi Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59332,taci-zade-cafer-celebi-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 08.06.2023).
- Gürgendereli, Müberra. "Mostarlı Hasan Ziyâ'î Divânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56211,mostarli-hasan-ziyai-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 05.04.2023).
- Horata, Osman. "Esrâr Dede Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/64058,esrar-dede-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 03.06.2023).
- İpekten, Haluk. "Nâ'îlî-i Kadîm Dîvân". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/67155,naili-i-kadim-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 12.06.2023).
- Kaçalin, Mustafa S. "Âhî Dîvân". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10590,ahidivanimustafakacalinpdf.pdf?0> (erişim tarihi: 16.05.2023).
- Kaplan, Erdinç. (1999). *Bir Edebî Tür Olarak Mektup ve Türk Edebiyatındaki Yeri*. Yüksek Lisans Tezi. Mersin: Mersin Üniversitesi.
- Karaköse, Saadet. "Nev'î-zâde Atâyî Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55734,nevi-zade-atayi-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 05.05.2023).
- Kavruk, Hasan. "Şeyhülislam Yahyâ Dîvânı".
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10655,seyhulislamyahyadivanihasankavrukpdf.pdf?0> (erişim tarihi: 26.05.2023).
- Kavruk, Hasan. ve Selçuk, Bahir. "Filibeli Vecdî Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55912,filibeli-vecdi-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 16.05.2023).
- Kaya, Bayram Ali. "Azmişâde Hâletî Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56159,azmizade-haleti-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 26.04.2023).
- Kaya, Bayram Ali. "Osman Nevres Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/76247,osman-nevres-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 01.06.2023).
- Kazan Nas, Şevkiye. "Celilî Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59375,celili-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 08.06.2023).
- Keklik, Murat. (2014). *Üsküplü İshak Çelebi Divan [Metin-Çeviri-Açıklamalar- Dizin]*. Doktora Tezi. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi.

- Kesik, Beyhan. "Cenâbî Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59983,cenabi-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 11.06.2023).
- Kılıç, Atabey. (1994). *Ahmed Neylî Divanı*. Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Kılıç, Filiz. "Şâhî Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59394,sahi-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 08.06.2023).
- Kırbyık, Mehmet. "Kâtib-zâde Sâkib Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56426,katib-zade-sakib-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 10.04.2023).
- Kurtoğlu, Orhan. "Bosnalı Âsım Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58698,bosnali-asim-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 08.06.2023).
- Kurtoğlu, Orhan. "Lebîb Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55756,lebib-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 03.04.2023).
- Küçük, Sabahattin. "Bâkî Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10596,bakidivanisabahattinkucukpdf.pdf?0> (erişim tarihi: 23.06.2023).
- Kütükoğlu, Mübahat S. (2004). "Mektup". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29. Ankara: TDV Yayınları. 18- 21.
- Macit, Muhsin. "Erzurumlu Zihnî Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58638,erzurumlu-zihni-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 25.04.2023).
- Macit, Muhsin. "Nedîm Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56214,nedim-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 08.04.2023).
- Mengi, Mine. "Mesîhî Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/74203,mesih-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 02.06.2023).
- Meydan Larousse. (1992). *Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*. İstanbul: Sabah Gazetesi Yayınları.
- Okay, M. Orhan (2004). "Mektup". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29. Ankara: TDV Yayınları. 17-18.
- Okçu, Naci. "Şeyh Gâlib Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10654,metinpdf.pdf?0> (erişim tarihi: 25.07.2023).
- Onay, Ahmet Talât (2019). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü- Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. hzl. Cemal Kurnaz. Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Önge, Derya. (2013). *Klasik Türk Şiirinde Haberleşme*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.
- Öngören, Reşat (2004). "Mektup". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29. Ankara: TDV Yayınları. 21-23.
- Özyıldırım, Ali Emre. "Hamdullah Hamdî Divanı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10616,metinpdf.pdf?0> (erişim tarihi: 22.07.2023).
- Saraç, Mehmet A. Yekta. "Emrî Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10607,emridivanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 15.07.2023).
- Tanrıbuyurdu, Gülçin. "Kalkandelenli Mu'îdî Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59883,kalkandelenli-mu39idi-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 11.06.2023).

- Taş, Hakan. "Vusûlî Dîvân". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10660,vusuli-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 28.07.2023).
- Taş, Necati Fahri ve Bozkurt, Nebi (2020). "Mühür". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31. Ankara: TDV Yayınları. 527- 528.
- Taşgıl, Ahmet (1998). "Hoten". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18. İstanbul: TDV Yayınları. 251- 253.
- Türk Dil Kurumu. (2009). *Türkçe Sözlük* (10. bsk.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ünver, Niyazi. "Gelibolulu Sürûrî Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/73951,gelibolulu-sururi-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 15.06.2023).
- Üst, Sibel. "Edirneli Nazmî Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57766,edirneli-nazmi-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 05.05.2023).
- Yakar, Halil İbrahim. "Gelibolulu Sun'î Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57257,gelibolulu-suni-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 15.04.2023).
- Yazar, İlyas. "Kâni Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55833,3-kani-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 15.04.2023).
- Yekbaş, Hakan. "Sehî Bey Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/76504,sehi-bey-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 08.06.2023).
- Yenikale, Ahmet. "Ahmed Nâmî Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56192,ahmed-nami-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 03.04.2023).
- Yenikale, Ahmet. "Sünbülzâde Vehbî Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56212,sunbulzade-vehbi-divanipdf.pdf?0> (erişim adresi: 03.04.2023).
- Zülfe, Ömer. "Hecrî Dîvân". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10618,hecripdf.pdf?0> (erişim tarihi: 22.07.2023).